

MUAYYAN HUQUQDAN MAHRUM QILISH JAZOSINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA TAKLIFLAR

Xolto'rayev Nurillo Dilmurod o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti

Davlataliyeva Nurziyo Tohirjon qizi

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada muayyan huquqdan mahrum qilish jazosining jinoyat-huquq tizimidagi o'рни, uning amaliyotdagi ahamiyati, mavjud muammolar hamda ushbu jazo turini takomillashtirish bo'yicha takliflar tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida zamonaviy yondashuvlar ko'rib chiqilib, milliy qonunchilikni rivojlantirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so'zlar: *jinoyat huquqi, muayyan huquqdan mahrum qilish, probatsiya, jazo ijrosi, huquqiy islohot, monitoring, rehabilitatsiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируются место наказания в виде лишения определённого права в системе уголовного права, его практическое значение, существующие проблемы, а также предложения по совершенствованию данного вида наказания. Кроме того, на основе международного опыта рассматриваются современные подходы и выдвигаются предложения по развитию национального законодательства.*

Ключевые слова: *уголовное право, лишение определённого права, пробация, исполнение наказания, правовая реформа, мониторинг, реабилитация.*

Abstract: *This article analyzes the role of deprivation of a specific right within the criminal law system, its practical significance, existing problems, and proposals for improving this type of punishment. In addition, modern approaches based on international experience are examined, and recommendations for the development of national legislation are put forward.*

Keywords: *criminal law, deprivation of a specific right, probation, execution of punishment, legal reform, monitoring, rehabilitation.*

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini isloh qilish, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, jazolarni insonparvarlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo turlarining ahamiyati ortib bormoqda. Ana shunday jazo choralaridan biri bu muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi hisoblanadi.

Mazkur jazo turi jinoyat sodir etgan shaxsni jamiyatdan ajratmasdan turib, uning ma'lum faoliyat bilan shug'ullanishi yoki muayyan lavozimni egallash huquqini vaqtincha cheklash orqali huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv bir tomondan shaxsga nisbatan insonparvar munosabatni ta'minlasa, ikkinchi tomondan jamiyat xavfsizligini himoya qilishga yordam beradi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi ayniqsa mansab vakolatidan noto'g'ri foydalangan, transport vositalaridan foydalanish bilan bog'liq huquqbuzarlik sodir etgan yoki kasbiy faoliyatidan noqonuniy maqsadlarda foydalangan shaxslarga nisbatan samarali ta'sir chorasi hisoblanadi. Chunki ayrim hollarda jinoyat aynan shaxsning ma'lum huquq yoki vakolatlarga egaligi sabab sodir etiladi. Bunday vaziyatda aynan shu imkoniyatni vaqtincha cheklash eng maqbul huquqiy yechim bo'lishi mumkin.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ushbu jazo turini ijro etish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Xususan, nazorat mexanizmlarining yetarlicha takomillashmaganligi, ma'lumot almashinuvi sustligi, raqamlashtirish darajasining pastligi va ayrim hollarda jazoni buzgan shaxslarga nisbatan aniq choralar belgilanmaganligi ushbu jazo samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli mazkur maqolada muayyan huquqdan mahrum qilish jazosini takomillashtirish masalasi chuqur tahlil qilinadi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosining huquqiy mohiyati

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi jinoyat-huquqiy ta'sir choralaridan biri bo'lib, shaxsni muayyan faoliyat bilan shug'ullanish yoki muayyan mansabni egallash huquqidan vaqtincha mahrum etishni anglatadi.

Ushbu jazoning asosiy maqsadi jinoyat sodir etishga imkon yaratgan huquqiy imkoniyatni cheklashdan iboratdir. Masalan, transport vositasini boshqarish qoidalarini qo'pol ravishda buzgan shaxsga haydovchilik huquqidan mahrum qilish yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilgan shaxsni ma'lum lavozimlarda ishlash huquqidan cheklash shular jumlasidandir. Mazkur jazo o'z mohiyatiga ko'ra faqat jazolash vositasi emas, balki preventiv chora hamdir. Ya'ni u kelajakda shunga o'xshash huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan. Chunki ayrim jinoyatlar aynan shaxsning muayyan huquqlarga egaligi sabab sodir bo'ladi. Shuningdek, bu jazo insonparvarlik tamoyiliga ham mos keladi. Chunki shaxs jamiyatdan ajratilmaydi, oilaviy va ijtimoiy hayotini davom ettirishi mumkin bo'ladi. Bu esa uning ijtimoiy moslashuvini saqlab qolishga yordam beradi.

Amaliyotdagi holat va uning tahlili

O'zbekiston Respublikasida muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi jinoyat-huquq tizimining muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jazo sud tomonidan asosiy yoki qo'shimcha jazo sifatida tayinlanishi mumkin. Uning mohiyati shundan iboratki, jinoyat sodir etgan shaxs ma'lum muddat davomida o'zining ayrim huquqlaridan foydalana olmaydi. Mazkur jazo odatda shaxsning kasbiy faoliyati, xizmat mavqei yoki maxsus vakolatlari bilan bog'liq jinoyatlarda qo'llaniladi. Misol uchun, haydovchining yo'l harakati qoidalarini qo'pol ravishda buzishi, mansabdor shaxsning vakolatidan noqonuniy foydalanishi yoki ayrim

litsenziyalangan faoliyat doirasida qonunbuzarlik sodir etilishi shunday holatlarga kiradi. Amaldagi tizimda ushbu jazoni ijro etish bo'yicha asosiy nazorat vakolati tegishli davlat organlariga yuklatilgan. Ayrim hollarda probatsiya xizmatlari ham ushbu jarayonda ishtirok etadi. Ularning vazifasi jazoga hukm qilingan shaxsning belgilangan cheklovlarga amal qilayotganini nazorat qilishdan iborat. Biroq nazariy jihatdan mavjud mexanizm amaliyotda har doim ham yuqori samaradorlik bilan ishlamaydi. Sababi, nazorat ko'p hollarda an'anaviy usullarga tayanadi. Bu esa ayrim shaxslarning taqiqlangan faoliyat bilan yashirin shug'ullanishiga imkon yaratishi mumkin. Bundan tashqari, ma'lumot almashish tizimi yetarlicha tez ishlamasligi sababli sud qarori barcha tegishli tashkilotlarga o'z vaqtida yetib bormasligi ehtimoli mavjud. Natijada ayrim hollarda jazoga hukm qilingan shaxs cheklovlarga qaramay faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Amaliyotda mavjud muammolar

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosining samaradorligini pasaytirayotgan eng asosiy muammolardan biri bu nazorat tizimining yetarlicha raqamlashtirilmaganligidir. Zamonaviy axborot texnologiyalari davrida ko'plab jarayonlar elektron boshqaruvga o'tayotgan bo'lsa-da, ayrim huquqiy nazorat tizimlarida hali ham inson omiliga yuqori darajada bog'liqlik saqlanib qolmoqda.

Ikkinchi muammo — organlararo ma'lumot almashinuvi sustligi. Sud, probatsiya xizmati, ish beruvchilar, litsenziya beruvchi tashkilotlar va boshqa vakolatli organlar o'rtasida yagona integratsiyalashgan tizim mavjud bo'lmasa, nazorat samaradorligi pasayadi.

Uchinchi muammo — yashirin faoliyat yuritish holatlari. Ayrim shaxslar rasmiy ravishda cheklov ostida bo'lsa ham, norasmiy yoki boshqa vositalar orqali taqiqlangan faoliyatni davom ettirishga urinishi mumkin.

To'rtinchi muammo — jazoni buzganlik uchun aniq va qat'iy javobgarlik mexanizmining yetarli darajada aniq belgilanmaganligi. Agar shaxs taqiqlangan faoliyat bilan qayta shug'ullansa, unga nisbatan huquqiy ta'sir choralari ishlab chiqilmagan.

Beshinchi muammo — texnik resurslar masalasi. Nazorat qiluvchi organlarning moddiy-texnik imkoniyatlari yetarli bo'lmasa, samarali monitoringni yo'lga qo'yish qiyinlashadi.

Shuningdek, ayrim hollarda jamoatchilik va ish beruvchilarning huquqiy xabardorligi ham past bo'lishi mumkin. Bu esa jazoni ijro etish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba

Dunyo tajribasida muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi samarali preventiv jazo choralari qatoriga kiradi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu jazoning samaradorligi asosan nazorat tizimining kuchliligi va raqamlashtirish darajasiga bog'liq.

Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlarida ayrim kasbiy faoliyatlar uchun maxsus litsenziya tizimi mavjud bo'lib, huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarning faoliyat yuritish imkoniyati elektron tizimlar orqali cheklanadi. Ish beruvchilar yangi xodimni ishga olishdan oldin uning huquqiy maqomini tekshirishi mumkin. Bu esa cheklov ostidagi shaxslarning yashirin ravishda faoliyat yuritish ehtimolini kamaytiradi.

Germaniya tajribasida esa huquqiy cheklovlar aniq tartibga solingan bo'lib, nazorat mexanizmlari samarali ishlaydi. Shaxsga nisbatan qo'llanilgan taqiqlar vakolatli organlar tomonidan doimiy monitoring qilinadi. Bu tizimning afzalligi shundaki, inson omiliga ortiqcha bog'liqlik kamaytirilgan.

Rossiya Federatsiyasida ham muayyan faoliyat turlari bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilish jazo turi keng qo'llaniladi. Bu yerda probatsiya organlari va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar o'zaro hamkorlikda ishlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, muayyan huquqdan mahrum qilish jazosining samaradorligi faqat huquqiy norma mavjudligi bilan emas, balki uning real ijro mexanizmlarining mustahkamligi bilan belgilanadi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosini takomillashtirish bo'yicha takliflar

Bugungi sharoitda ushbu jazo institutini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu maqsadda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, yagona elektron monitoring tizimi yaratish zarur. Bu tizim orqali sud qarorlari real vaqt rejimida barcha tegishli tashkilotlarga yetkazilishi kerak. Natijada jazoga hukm qilingan shaxsning huquqiy maqomi darhol ko'rinadigan bo'ladi.

Ikkinchidan, organlararo integratsiyalashgan ma'lumot bazasi yaratish maqsadga muvofiq. Sud, probatsiya xizmati, litsenziyalovchi organlar, ish beruvchilar va boshqa vakolatli tashkilotlar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi bo'lishi zarur.

Uchinchidan, jazoni buzganlik uchun qat'iy javobgarlik mexanizmi aniq belgilanishi lozim. Agar shaxs taqiqlangan faoliyat bilan qayta shug'ullansa, unga nisbatan kuchaytirilgan huquqiy choralar qo'llanishi kerak.

To'rtinchidan, probatsiya organlarining texnik imkoniyatlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Zamonaviy monitoring vositalari, raqamli platformalar va elektron kuzatuv tizimlari nazorat samaradorligini oshiradi.

Beshinchidan, ish beruvchilar uchun majburiy tekshiruv tizimi joriy etilishi mumkin. Ishga qabul qilish jarayonida nomzodning muayyan huquqiy cheklovlari mavjud yoki yo'qligini tekshirish mexanizmi bo'lishi kerak.

Oltinchidan, huquqiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish ham zarur. Fuqarolar, tashkilotlar va ish beruvchilar ushbu jazo turining mohiyatini yaxshi tushunishi kerak.

Yettinchidan, reabilitatsiya va ijtimoiy moslashtirish dasturlarini rivojlantirish lozim. Chunki jazodan maqsad faqat cheklash emas, balki shaxsni qayta ijtimoiy hayotga moslashtirish hamdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi zamonaviy jinoyat-huquq tizimining muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jazo turi insonparvarlik tamoyiliga mos bo'lib, shaxsni jamiyatdan ajratmasdan turib huquqiy ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi. Mazkur institut jinoyatchilikning oldini olish, jamiyat xavfsizligini ta'minlash va qayta huquqbuzarlik xavfini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq uning samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri nazorat mexanizmlarining sifati va amaliy ijro tizimiga bog'liq. Shu sababli

raqamlashtirish, organlararo integratsiya, qat'iy javobgarlik mexanizmlari va zamonaviy monitoring vositalarini joriy etish ushbu jazo institutini sezilarli darajada takomillashtirishga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan islohotlar jazo tizimining samaradorligini oshirib, huquqiy davlat qurilishiga munosib hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi. – Toshkent: Adolat nashriyoti.
3. O'zbekiston Respublikasining “Probatsiya to'g'risida”gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sud-huquq tizimini isloh qilishga oid farmon va qarorlari.
5. Lex.uz — O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlar milliy bazasi.
6. Jinoyat huquqi bo'yicha darslik. – Toshkent davlat yuridik universiteti nashriyoti.
7. Jinoyat-ijroiya huquqi bo'yicha o'quv qo'llanma. – Toshkent.
8. Kriminologiya va jinoyat huquqi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami.
9. Xalqaro jinoyat-huquq amaliyoti bo'yicha ilmiy manbalar (AQSH, Germaniya, Rossiya tajribasi).
10. Huquqiy islohotlar va probatsiya tizimi bo'yicha ilmiy tadqiqot materiallari.